

1 ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

FTAXP 10.07.53

ӨОЖ 340.13

JEL K 30

Н.Д. МЫРЗАТАЕВ,*¹

PhD, қауымд. профессор.

*e-mail: muxametnur@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5397-0332

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТТІ ЛИЦЕНЗИЯЛАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Андатпа

Білім алу адамның табиғи құқықтарының бірі болса ал, білім беру ол осы адамның табиғи құқығына ие болу оны, жүзеге асыруға мүмкіндік беру. Автор өзінің мақаласында білім алу ата заңымыз бойынша Конституциялық құқығымыз екендігі және ол осы конституциямен қорғалатындығы баян етілген. Алайда ата заңда арнайы бап арқылы бекітілмеуі білім берудің сапасы мен мазмұнын қадағалау мен тексеру тетіктерінің қаншалықты көптігіне қарамастан білім беру сапасының алға емес керісінше төмендеуі қолданыстағы заңнамадағы олқылықтардан деген пікір білдіреді. Білім беру саласын белгілі бір деңгейде мемлекет өз қадағалауында ұстау арқылы белгілі бір деңгейде сапа көрсеткіштерімен білім беру саласының толық бизнеске айналып кетуден сақтау құралы ретінде лицензиялау ережесін енгізу арқылы құқықтық реттеуді ұсынады. Лицензиялау арқылы білім беру саласындағы әр түрлі пайдакүнемдік пен заңсыз бизнеске тосқауыл болуды көздейді. Қазіргі кездегі ақылы және ақысыз білім беру тетігінің енуі де конституциялық деңгейде реттелмегендіктен көптеген қолданыстағы заңнамаларда оны жүзеге асыру тетіктерін іске асыру барысында олқылықтар жетерлік. Осы тұрғыдан алғанда автор білім беру саласын лицензиялаудың маңызды рөл алатындығын және оны құқықтық тұрғыдан жетілдіру қажеттігін баяндайды.

Тірек сөздер: білім алу құқығы, білім беру саласы, лицензиялау, жоғары білім, коммерцияландыру, заң, құқық.

Кіріспе

2050 стратегиялық жолдауындағы басымдықтың бірі жоғары білім саласын заман талабына сай қайта қалыптастыру арқылы жүзеге асыруға болады. Президенттің Қазақстан халқына жолдауында жоғары білім саласын дамыту тетіктері айқындалды. Ол еліміздің адами капиталын қалыптастыру арқылы қол жеткізілмек. Адамның қалыптасып жетілуі оның білім деңгейіне байланысты болмақ. Ал адамның білім деңгейі оның интеллектуалды білім мен ғылымды қаншалықты меңгергеніне байланысты болмақ. Оны игеру үшін сапалы білім беретін жоғары білім беру ошақтары қажет. Қазыргы ғылым мен білім саласының жаһандануы мен жоғары білімнің интеграциялануы еліміздің жоғары оқу орыны (бұдан әрі ЖОО) алдына жаңа талаптар қойып отыр. Аталған талаптарды шешуге еліміздің әлауқаты жетеді. Бірақ құқықтық тұрғыдан қолданыстағы заңнамаларды қайта қарап ой елегінен өткізіп барып ұлттық ерекшеліктерімізді есекре отырып қайта жаңғыру керектігін түсініп отырмыз. Аталған тақырыптың өзектілігі сол еліміздің ертеңіне болашағына әсер етуші адами фактор болып отыр. Осы кәсіби маман даярлайтын жоғары білім беру саласын құқықтық реттеу өзекті мәселелерді зерделеу болмақ. Еліміздің жоғары білім беру саласын жетілдіру арқылы жаңаша сапалы маман даярлауды қолға алып алдағы ширек ғасыр кәсіби сапалы маман даярлап шығарып отырсақ онда еліміз Қазақстан Республикасы сөзсіз әлемнің ең ызық 30 елдің қатарында болатынына сеніміміз

мол. Алайда, оған жету үшін әлемдік бәсекелестікке түсіп жоғары оқу орындарының ішінен ойып тұрып орын алатындай ЖОО қалыптастыру процесін жеделдетіп аяқтауымыз қажет. Оған негіз болатын ол құқықтық норма. Сондықтан да, жоғары білім беру саласын реттейтін және онымен байланысты қолданыстағы барлық нормативтік құқықтық актілерді қайта қарап жетілдірген жөн. Осы орайда Жоғары білім саласының өткенін зерттеп оны қорытындылап, бүгінгі қолданыстағы нормаларды сұрыптап, болашағымызды айқындап алатын уақыт келіп жетті.

Жоғары білім саласын құқықтық реттеудің қалыптасуы жағдайында заңшығарушы орган мен атқарушы биліктің білім саласындағы саясатын іске асыруы бойынша халықаралық тәжірибені анықтап ұлттық нормативтік құқықтық актілердегі кемшіліктерді табу арқылы жоғары білім беру жүйесін лицензиялауды талдау.

Материалдар мен әдістер

ҚР конституциясы, білім туралы заңы, ғылым туралы заң, және мемлекеттің ұзақ және қысқа мерзімді бағдарламалары, атқарушы билік органдарының шығарған нормативтік құқықтық актілері. Зерттеу жұмысында отандық және шет елдің ғалымдарының ғылыми мақалалары мен ғылыми еңбектері кеңінен пайдаланылды. Жоғары білім саласының алдына жаһандану мен интеграциялануы туралы көзқарастар сипатталды. Зерттеудің алдына қойған міндеттеріне қарай тиімді қол жеткізу үшін кезең кезеңмен талдау әдісі: құқықтық салыстырмалы, талдау және жалпылау әдісіне негізделген. Отандық ғалымдардың оқу құралдары мен монографиялар зерттелді. Салыстырудың негізінде талдау әдісі, алынған ақпаратты жалпылау әдісі пайдаланылды, ол еліміздегі ЖОО құқықтық ірге тасының қалыптасуы және дамуының бірізділігін талдауға мүмкіндік берді. Статистикалық мәліметтер сияқты әлеуметтану әдістерін қолдану мемлекеттік органдардың есептерін алуға мүмкіндік берді. Жұмыста абстракциялау, индукция, дедукция, моделдеу абстрактылықтан нақтылыққа, теңестіру заңы, қарама-қайшылық заңы, бағалау және басқа да философиялық әдістер қолданылды.

Қазіргі уақытта ЖОО жүргізіліп отырған құқықтық реформаларды, жоғары білім беру саласын қамтитын мемлекеттік бағдарламалар мен жолдаулар. ЖОО даму бағыты туралы әр түрлі кезеңдерде әртүрлі заңдарға мемлекеттік бағдарламаларға байланысты отандық және ресей және батыс ойшылдары мен ғалымдарының мақалалары, зерттеу еңбектері, жоғары білім саласын реттейтін нормативтік-құқықтық актілер жатады. Отандық және азаматтық қоғамдық ұйымдардың және мемлекеттік статистикалық органның деректеріне негізделген.

Қазақстанның Конституциясының 1-ші бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады» [1] – делінген. Әлеуметтік мемлекет ретінде еліміз білім беру саласын өзекті маңызды сала ретінде құқықтық реттеу қажеттігін маңызды екендігін ата заңмен айқындаған. Білім беру саласын құқықтық реттеу лицензия беру негізінде жүзеге асырылатын болғандықтан заңдарға оның жоғарыдан төмен қарай құқықтық реттеуге байланысты алдымен ата заңның нормаларына тоқталуды жөн көріп отырмыз.

Әдебиетке шолу

Білім беру саласын мемлекеттік қадағалауды жүзеге асыру мен конституцияда бекітілген адам құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету мақсатында білім беру саласын қолданыстағы заңнама аясында лицензиялау өзекті болып табылады. Қазыргы таңда көптеген ғалымдардың пікірі екіге бөлініп отыр. Бірі білім саласы еліміздің бүгінгі мен болашағы болғандықтан аса маңызды деп оны тек мемлекеттің қатаң бақылауына алу керек дейді. Ал енді екінші топтағылар керісінше, білім беру ұйымдарына дербестік беріп табиғи ортада шынайы бәсекелестік орната отырып дамыту керектігін алға тартып отыр.

Лицензиялау туралы заң қазіргі таңда өзінің заңды күшін жойған. Оның орнына «Рұқсаттар және хабарламалар туралы» заң 2014 жылы 16 мамыр айында қабылданған болатын.

Аталған заңнаманың құқықтық саласы болып ҚР Кәсіпкерлік қызмет туралы заңы мен жекелеген қызмет түрлерін лицензиялау туралы заңнамалар болып табылады [2].

Білім беру қызметін лицензиялау тәртібі Республикамыздың қолданыстағы заңнамасының талаптарына сәйкес, білім беру қызметімен айналысу үшін лицензияның болуы талап етіледі. Қызметтің бұл түрі қызметтің мынадай кіші түрлерін қамтиды: бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білімнің жалпы білім беру бағдарламалары; техникалық және кәсіптік білім берудің, оның ішінде кәсіптер мен мамандықтар бойынша кәсіптік бағдарламалары; орта білімнен кейінгі, жоғары, жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің, оның ішінде мамандықтар бойынша кәсіптік бағдарламалары; діни білім беру бағдарламалары. Лицензия және лицензияға қосымша, егер жергілікті атқарушы орган немесе орталық мемлекеттік органның аумақтық органдары лицензиар болып табылса, жеке немесе заңды тұлғаны тіркеу орны бойынша беріледі [2]. Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Білім беру қызметін лицензиялаудың кейбір мәселелері туралы» 2013 жылғы 28 ақпандағы № 195 қаулысына сәйкес: «бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің білім беру қызметін лицензиялауды жүзеге асыру жөніндегі лицензиар болып Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің Білім беру саласындағы аумақтық бақылау департаменттері белгіленген» [2].

Лицензияны және лицензияға қосымшаны қызметтің кіші түрлері болған жағдайда алу үшін мынадай құжаттар беріледі:

- 1) өтініш;
- 2) заңды тұлға – өтініш беруші жарғысының (түпнұсқалары берілмеген жағдайда салыстырып тексеру үшін нотариат куәландырған) көшірмесі;
- 3) заңды тұлғаны мемлекеттік тіркеу (қайта тіркеу) туралы анықтамасы;
- 4) өтініш берушінің салық органында есепке тұрғаны туралы куәліктің (салыстырып тексеру үшін түпнұсқа берілмеген жағдайда нотариат куәландырған) көшірмесі;
- 5) «электрондық үкіметтің» төлем шлюзі арқылы төленген жағдайларды қоспағанда, жекелеген қызмет түрлерімен айналысу құқығы үшін бюджетке лицензиялық алымның төленгенін растайтын құжаттың көшірмесі;
- 6) біліктілік талаптарына сәйкес мәліметтер мен құжаттар [2].

Білім беру қызметін лицензиялау кезінде қойылатын біліктілік талаптары және оларға сәйкестікті растайтын құжаттардың тізбесі Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Білім беру қызметін лицензиялаудың кейбір мәселелері туралы» 2013 жылғы 28 ақпандағы № 195 қаулысымен бекітілген. Құжаттар «е-лицензиялау» веб-порталы арқылы электрондық нысанда беріледі [2].

Куәландырылған құжаттардың анықтығы үшін оларды ұсынған өтініш беруші немесе лицензиат жауапкершілікте болады. Лицензиясы бар қызмет түрі шеңберінде лицензияға қосымшаны алу үшін мынадай құжаттар қажет:

- 1) өтініш;
- 2) қызметтің кіші түріне қойылатын біліктілік талаптарына сәйкес мәліметтер мен құжаттар [2].

Лицензиар өтініш берушінің (лицензиаттың) құжаттарын алған сәттен бастап екі жұмыс күні ішінде ұсынылған құжаттардың толықтығын тексеруге міндетті. Ұсынылған құжаттардың толық емес фактілері анықталған жағдайда лицензиар аталған мерзімде өтінішті одан әрі қараудан жазбаша дәлелді түрде бас тартады. Рұқсатты және лицензияға қосымшаны лицензиар он бес жұмыс күнінен кешіктірмей береді. Егер лицензиар осы белгіленген мерзімде өтініш берушіге лицензияны және лицензияға қосымшаны бермеген не лицензияны және лицензияға қосымшаны беруден дәлелді түрде бас тартуды ұсынбаған жағдайда, оларды беру мерзімдері өткен күннен бастап лицензия және лицензияның қосымшасы берілді деп есептеледі. Лицензиар лицензияны және лицензияға қосымшаны беру мерзімдері өткен күннен бастап бес жұмыс күнінен кешіктірмей өтініш берушіге тиісті лицензияны және лицензияға қосымшаны беруге міндетті. Лицензиар лицензияны және лицензияға қосымшаны бермеген жағдайда бес жұмыс күні өткеннен кейін лицензия және лицензияға қосымша алынды деп есептеледі. Өтініштің қабылданғаны туралы өтініш беруші алған хабарлама лицензия алынғанға дейін лицензияланатын қызмет түрін жүзеге асырудың заңды екенін растайтын құжат болып табылады. Қызметтің жекелеген түрлерімен айналысу құқығы үшін төленетін лицензиялық алым Қазақстан Республикасының Салық кодексіне сәйкес лицензиялар телнұсқасы берілген қайта

ресімделген кезде алынады. Жекелеген қызмет түрлерімен айналысу құқығына лицензиялық алым ставкалары Қазақстан Республикасының Салық кодексімен белгіленеді. Лицензияға қосымшаларды (лицензияға қосымшалардың телнұсқаларын) берген кезде лицензиялық алым алынбайды. Егер: 1) Қазақстан Республикасының заңдарында субъектілердің осы санаты үшін қызметтің жекелеген түрімен айналысуға тыйым салынған; 2) қызмет түріне лицензия беруге өтініш берілген жағдайда қызметтің жекелеген түрлерімен айналысу құқығы үшін лицензиялық алым енгізілмеген; 3) өтініш беруші біліктілік талаптарына сай келмеген; 4) өтініш берушіге қатысты оған қызметтің жекелеген түрімен айналысуға тыйым салатын заңды күшіне енген сот үкімі болған; 5) сот орындаушысының ұсынуы негізінде сот өтініш берушіге лицензия алуға тыйым салған жағдайларда, лицензия және лицензияға қосымша беруден бас тарту жүзеге асырылады. Лицензия беруден бас тартқан жағдайда лицензиар лицензия және лицензияға қосымша беру үшін белгіленген мерзімдерде өтініш берушіге дәлелді жауап қайтарады. Егер лицензия және лицензияға қосымша белгіленген мерзімде берілмесе немесе лицензияны және лицензияға қосымшаны беруден бас тарту өтініш берушіге дәлелсіз болып көрінсе, ол Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен бұл іс-әрекеттерге шағымдануға құқылы. Лицензия және лицензияға қосымша жоғалған, бүлінген жағдайда лицензиаттың лицензияның және лицензияға қосымшаның телнұсқаларын алуға құқығы бар. Егер лицензия қағаз жеткізгіште берілген болса, лицензиат түпнұсқаны алмастан, оны өтініш бойынша электрондық форматқа аударуға құқылы. Лицензияның және лицензияға қосымшаның жоғалған, бүлінген бланкілері лицензиаттың лицензиарға жазбаша өтініш берген күнінен бастап жарамсыз деп есептеледі. Лицензиар өтініш берілген күннен бастап екі жұмыс күні ішінде жаңа нөмір бере отырып және жоғарғы оң жақ бұрышында «Түпнұсқа» деген жазуы бар лицензияның және лицензияға қосымшаның телнұсқаларын береді. Лицензиялардың және (немесе) лицензияларға қосымшалардың телнұсқалары осы лицензиялау туралы заңның ережелерін сақтай отырып, электрондық нысанда ресімделеді [2]. Лицензия және (немесе) лицензияға қосымша мынадай:

1) заңды тұлға бірігу, қосылу, бөлініп шығу немесе қайта құрылу нысанында қайта ұйымдастырылған;

2) заңды тұлғаның атауы және (немесе) заңды мекенжайы өзгерген жағдайларда қайта ресімделуге жатады [2].

Қызмет түрінің және кіші түрінің атауы өзгерген жағдайда, лицензиаттың лицензияларды қайта ресімдеу кезінде жекелеген қызмет түрлерімен айналысу құқығы үшін бюджетке лицензиялық алымның төленгенін растай отырып, лицензияны қайта ресімдеу туралы өтініш беруге құқығы бар. Лицензиат қайта ресімдеу туралы өтінішті лицензияларды қайта ресімдеу кезінде жекелеген қызмет түрлерімен айналысу құқығы үшін бюджетке лицензиялық алымның төленгенін растайтын құжаттарды қоса бере отырып, күнтізбелік отыз күн ішінде береді. Лицензиялық алым төленбеген жағдайда, лицензиар лицензияны және лицензияға қосымшаны қайта ресімдеуден бас тартады. Қайта ресімделген лицензиялар және лицензияларға қосымшалар электрондық нысанда ресімделеді [2].

Берілген лицензияда және лицензияға қосымшада қателер табылған жағдайда лицензиат оларды түзету туралы еркін нысанда өтініш беруге құқылы. Лицензиар лицензиаттың тиісті өтінішті берген күнінен бастап он жұмыс күні ішінде лицензиялар тізіліміне қажетті өзгерістерді енгізеді және тиісті түзетулері бар лицензияны және (немесе) лицензияға қосымшаны береді. Лицензияның және (немесе) лицензияға қосымшаның қолданылуы мынадай жағдайларда:

1) лицензияның берілген мерзімі аяқталғанда;

2) жүзеге асырылуына лицензия берілген іс-әрекеттер (операциялар) толық көлемде жасалғанда;

3) лицензия алып қойылғанда;

4) заңды тұлға таратылғанда, бірігу, біріктіру, бөліну, немесе қайта құрылуына сәйкесінше қайта ұйымдастырылуды қоспағанда, заңды тұлға қайта ұйымдастырылғанда;

5) лицензия және лицензияға қосымша лицензиарға ерікті түрде қайтарылғанда;

6) лицензия алатындардың тізбесінен қызметтің жекелеген түрі және (немесе) кіші түрі алып тасталса;

7) лицензиат лицензиялауға жататын субъектілер қатарынан алып тасталса;

8) Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген өзге де жағдайларда тоқтатылады. Лицензияның қолданылуы лицензияланатындардың тізбесінен қызметтің жекелеген түрі және (немесе) кіші түрінің алынып тасталуы және лицензиаттың лицензиялауға жататын субъектілер қатарынан алынып тасталуы негіздері бойынша тоқтатылғанды қоспағанда, лицензияның және (немесе) лицензияға қосымшаның қолданылуы тоқтатылған кезде, лицензиат он жұмыс күні ішінде лицензияны және (немесе) лицензияға қосымшаны лицензиарға қайтаруға міндетті. Лицензияның қолданылуын тоқтата тұру, одан айыру Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген тәртіппен жүзеге асырылады [2].

Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне лицензиялау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заңына сәйкес «121-баптың 1-тармағының 2) тармақшасы мынадай мәтінде өзгертілсін: «2) қызметтің осы түрлерін жүргізу құқығына тиісті лицензиялар бойынша жүзеге асырылатын мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту; бастауыш, негізгі, орта, жалпы білім беру; бастауыш, орта, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білім беру және қосымша жалпы және кәсіптік білім беру жөніндегі қызмет көрсетуден;» – делінген [3].

Дербес білім беру ұйымдарының қызметін реттеу мәселелері бойынша шетелдік қызметкерлерге лицензиялау тәртібі қолданылмайды. Егерде шетелдік жұмыс күшін тартуға, шетелдік қызметкерлерге жұмысқа орналасуына жергілікті атқарушы орган рұқсаты негізінде, шетелдіктің ҚР көшіп келуіне ішкі істер органдары берген рұқсаты негізінде еңбек қызметін жүзеге асыратын адамдарға лицензиялау қолданылмайды. «Халықаралық мектептер мәртебесі бар филиалдар арқылы білім беру қызметін жүзеге асыратын лицензиатты қоспағанда, білім беру қызметіне лицензияның қолданысы лицензиаттың (заңды мекен жайына сәйкес) тіркелген орны бойынша әкімшілік-аумақтық бірлік шегінде шектеледі» [4].

Қазіргі тағдағы білім туралы заңға енгізілген толықтырулар негізінде жоғары оқу орындарына академиялық және басқаруға дербестік берілді. Дербестікке ие болған жоғары оқу орындары өз қызмет көрсету саласын қалай рәсімдеу керектігі үлкен мәселе. Себебі қайта құру немесе қайтадан тіркелу мемлекеттік органға бұрынғы лицензияларының күшін жоюға әкелері сөзсіз. Демек, жаңадан тіркелген барлық білім беру ұйымдары өзінің білім беру бағдарламаларына сәйкесінше лицензия алуға міндеттеніп отыр дегенді білдіреді. Бізге мәлім әр мамандық бойынша білім беру бағдарламаларын мемлекеттік реегістірге тіркеп аталған мамандықтар бойынша лицензия алу біршама қиындықтар туығызатыны белгілі.

Аталған мәселе бойынша білім және ғылым министрігі оның тиімді тұстары ретінде өзінің оң бағасын берген болатын.

Министірдің пікірінше: «Заңнамада ұлттық біліктілік шеңберіне біріктіріле отырып білім беру бағдарламаларын әзірлеу қағидасын енгізу де қарастырылған. Бұл жоғары оқу орындарына білім беру нәтижелері мен құзыреттіліктерінің негізінде дербес білім беру бағдарламаларын әзірлеуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, жоғарғы оқу орындарын лицензиялау жүйесі де өзгермек. Бүгінге дейін тек мамандық лицензияланған болса, алдағы уақытта маман дайындау бағыты да осы жүйеге негізделеді» – деген қозқараста [5].

Негізгі ережелер

Коммерциялық емес ұйымдар туралы заңға сәйкес елімізде автономды түрде қызмет жасайты білім беру ұйымдарының қызметін лицензиялау мен рұқсат беру тәртібі анықталған. Аталған мәселе бойынша заңда көрсетілген норманың болы дұрыс деп ойлаймыз. Себебі қазіргі таңда қазақстан республикасының Білім туралы қолданыстағы заңнамасы аясында жоғары оқу орындарына дербестік беру мәселесі қарастырылып, мемлекеттік және ұлттық университеттердің коммерциялық емес акционерлік қоғамдарға трансформациялануы зең-немада енгізілді. Аталған өзгерістер көптеген заңнамалардың өзгеруіне өз ықпалын тигізіп отыр. Соының ішінде қолданыстағы коммерциялық емес ұйымдар туралы заңда да рұқсат беру лицензиялау бөлігінде арнайы тоқталуды жөн көріп отырмыз. ҚР коммерциялық емес ұйымдар туралы заңының 19-шы бабында көрсетілгендей «Коммерциялық емес ұйым, оны қалыптастыру арқылы, сондай-ақ бұрын бар коммерциялық емес ұйымды қайта ұйымдастыру нәтижесінде құрылуы мүмкін» [6] – делінген.

Аталған заңнамаға сәйкес жоғары оқу орындарына үлгі ретінде Назарбаев Университетінің басқару нысаны енгізілмек. Ол өз кезегінде еліміздегі тұңғыш және бірегей автономды білім беру ұйымы. Оның басқару нысаны коммерциялық емес ұйым болып табылатын акционерлік қоғам. Аталған университеттің қызметін реттеу үшін арнайы заң да қабылдап қолданыстағы өзге де заңнамаларға тиісінше толықтырулар енгізілген де болатын осы автономды университеттің қызметі де мемлекет тарапынан бақыланып қадағалау болуы қаже деп ойлаймыз. Себебі дербестік беру дегеніміз мемлекеттің ішінде мемлекет құру дегенді білдірмейде керісінше еліміздегі заңнамалар мен ұлттық идеямыздың жүзеге асырылуына мұрындық болатын иноувциялық ойлар жинақталған ортаны қалыптасыра отырып өзімізді халықаралық қауымдастыққа сол арқылы кеңінен таныстыру, бәсекелестікті арттыру. Дегенмен, аталған университеттің ерекше мәртебесінің арнайы заңмен қорғалғандықта оны құқықтық бақылау жасау барысында да арнайы баптармен тиісінше заңнамаларға енгізу жолымен реттеу қарастырылған. Оған дәлел ретінде осы коммерциялық емес ұйым туралы заңның 19 бабындағы «Дербес білім беру ұйымының ұйымдық-құқықтық нысанындағы коммерциялық емес ұйым «Назарбаев Университеті», «Назарбаев Зияткерлік мектептері» және «Назарбаев Қоры» мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының заңында көзделген жағдайда акционерлік қоғам болып қайта құрылуы нәтижесінде құрылуы мүмкін» [6] – деп көрсетілуі болып отыр.

Осы автономды университеттің тәжірибесін пайдалана отырып қазіргі таңда еліміздің бір-қатар университеттерін атап айтсақ 25 университетті коммерциялық акционерлік қоғам нысанында қайта құру туралы арнайы заңнамалар шығып жүзеге асыру тетіктері жүргізілуде [7]. Осыған орай осы аталған 25 университеттің қызметін құқықтық реттеу де Коммерциялық емес ұйым туралы заңның 19-шы бабында қарастырылған. Онда: «Коммерциялық емес акционерлік қоғамның немесе мекеменің ұйымдық-құқықтық нысанындағы коммерциялық емес ұйым коммерциялық ұйым ретінде құрылған жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымын қайта құру нәтижесінде құрылуы мүмкін» екендігі айтылды.

Дербес кластерлік қор ұйымдық-құқықтық нысанындағы коммерциялық емес ұйым «Инновациялық технологиялар паркі» инновациялық кластері туралы» заңнамада көзделген жағдайда акционерлік қоғам болып қайта құрылуы нәтижесінде құрыла алады [8].

Егер білім беру мекемелері мен ұйымдары коммерциялық емес ұйымды оны қалыптастыру арқылы құру құрылтайшылардың шешімі бойынша жарғысына негізделіп жүзеге асырылатын болады.

Егерде білім беру ұйымдары қоғамдық бірлестіктерді олардың жарғысы қабылданып, органдары қалыптастырылатын құрылтай жиналысын шақырушы кемінде он адамнан тұратын Қазақстан Республикасының азаматтары тобының бастамасы бойынша құрылады.

Азаматтардың қоғамдық бірлестіктерді құру құқығы тікелей жеке тұлғаларды біріктіру жолымен де, заңды тұлғалар – қоғамдық бірлестіктер арқылы да іске асырылады [6]. Алайда қоғамдық бірлестіктер құру арқылы білім берумен айналысуға заңнамада ешқандай шектеулер көрсетілмеген. Алаған бірлестіктер қызметі де коммерциялық емес болып табылатындықтан олардың ба білім беру саласында қызмет көрсетуге құқықлы екендігін байқатып отыр.

Білім беру ұйымы ретінде мемлекеттік тексеру объектісіне егер бұл заңды тұлға ретінде коммерциялық емес ұйымның құқық қабілеттілігі ол мемлекеттік тіркелуден өткен кезден бастап туындайды, яғни рұқсат алған қызмет аясы бойынша мемлекеттік қадағалауға жатады.

Коммерциялық емес ұйымның айналысуға лицензия алу қажет болатын қызмет саласындағы құқық қабілеттілігі осындай лицензияны алған кезден бастап туындайды [6].

Коммерциялық емес ұйымдар заң актілеріне сәйкес жекелеген қызмет түрлерін лицензиялар негізінде ғана жүзеге асыра алады [6]. Осы аталған нормаға сәйкес қандайда коммерциялық ұйым өзінің жарғысында қызмет көрсетудің бір түрі ретінде білім беру саласындағы қызметін көрсететін болса, мысалыға мектепке дейінгі бала тәрбиесімен айналысу, немесе қосымша білім беру, әр түрлі тілдік курстар ашу, біліктілікті арттыру т.б. қосалқы қызмет түрі бойынша да арнайы рұқсат алу қажетті қарастырылған. Бұндай рұқсат алулар өз кезегінде ұйымдарға жауапкершілік жүктеп қана қоймайды сонымен қатар көрсетіліп отырған білім беру саласынағы қызметтің сапасын мемлекет бекіткен стандартқа сәйкес берілуіне де бақылау болмақ.

Қазақстан Республикасының рұқсаттар және хабарламалар туралы қолданыстағы заңына сәйкес білім беру саласын лицензиялау жүзеге асырылады. Заңды тұлғаларға білім беру саласында қызмет көрсетудің жекелеген немесе әрекеттерді жүзеге асыруы үшін рұқсат беру немесе хабарлама жасау тәртібін енгізу және іске асыруға байланысты қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған заң болып табылады. Осы заңның 10-шы бабында: «ҚР Үкіметінің лицензия беру саласынағы құзыреті айқындалған. Қазақстан Республикасы Үкіметінің құзыретіне:

1) рұқсаттар және хабарламалар саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеу;

1-1) өзін-өзі реттеуді дамыту үшін жағдайлар жасау;

2) лицензиарларды және лицензия беруге келісуді жүзеге асыратын мемлекеттік органдарды айқындау [9] – болып табылады. Демек, ҚР білім саласын лицензиялайтын органдарды нақтылайтын және оларға заңмен уәкілеттік беретін де осы үкімет.

Рұқсаттар мен хабарламалар туралы заңның 11 бабының 3-ші тармағында «лицензияны және лицензияға қосымшаны алуға және қайта ресімдеуге арналған өтініштердің нысандарын, лицензияның және лицензияға қосымшаның нысандарын әзірлеу және бекіту» [9] мәселесі бекітілген. Осы аталған лицензияны алу, қайта ресімдеу, бекіту, беру уәкілетті органның арнайы құзыретіне жататық қызмет көрсету түрі.

Мемлекет қоғамдағы барлық саланы реттеуші негізгі күн ретінде басты рөлде сондықтан реттеуші мемлекеттік органның қарауында «лицензиарларды, лицензия беруді келісуді жүзеге асыратын мемлекеттік органдарды айқындау туралы нормативтік құқықтық актілер жобаларын әзірлеу және оларды рұқсаттар және хабарламалар саласындағы уәкілетті органмен және ақпараттандыру саласындағы уәкілетті органмен келісу» [9] – осы заңның 12-ші бабында қарастырылған.

Сонымен қатар, осы заңның «2-1 рұқсат беру талаптары мен оларға сәйкестікті растайтын құжаттар тізбесін бекіту туралы нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу, рұқсаттар және хабарламалар саласындағы уәкілетті органмен және ақпараттандыру саласындағы уәкілетті органмен келісу және оларды бекіту» [9] – мәселесі бойынша да реттеу құзіреті мемлекеттік органдарға тиесілі болып отыр.

Заңнама білім беру саласын лицензиялауды бірінші санаттағы рұқсаттардың тізбесіне қосып қойғанын байқадық. Қосымшадағы осы санаттарға бөлі ол не береді? Мүмкін артықтылық мүмкін тексеру немес лицензиялау барысында заң талаптарын өзге санаттарға қарағанда қатаң болып келуі қажет пе? Алайда заң шығарушы орган осы санатқа бөлу принципі мен оның не қажеттігі болғандығын түсіндіретін норма немесе негіз жоқ. Дегенмен дұндай бөлу арқылы лицензиялау біздің ойымызша мемлекеттік басқару саясатын кешенді жүргізу кезінде өзінің оң ықпалын тигізіп отыр деп ойлауға икемдейді.

Заңдағы 1-ші қосымшада білім беру саласындағы қызметті лицензиялаудың 8 түрі нақты көрсетілген болатын. Олар:

1. Бастауыш білім беру.

2. Негізгі орта білім беру.

3. Жалпы орта білім беру.

4. Біліктіліктер бойынша, әскери, арнаулы оқу орындары үшін мамандықтардың топтары бойынша техникалық және кәсіптік білім беру.

5. Біліктіліктер бойынша, әскери, арнаулы оқу орындары үшін мамандықтардың топтары бойынша орта білімнен кейінгі білім беру.

6. Кадрларды даярлау бағыттары бойынша жоғары білім беру.

7. Кадрларды даярлау бағыттары бойынша жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру.

8. Діни білім беру [9].

Осы жоғарыда көрсетілген қызмет түрлеріне лицензияда лицензияланатын қызмет түрімен айналысу үшін осы заң негізінде лицензия алу талап етілетін қызметтің бір түрін таңдау қажет [9]. Бірінші санаттағы қызмет түрлері жеке және заңды тұлғалардың қауыптілік деңгейінің жоғары болуына байланысты лицензияланатын қызметтің кіші түрін түсінуіміз қажет.

Бұл заңның өзге заңнамалардан бір ерекшелігі заңдағы екі бірдей қосымшаның болуы. Қосымшалар заңның өзінде қорсетілгенімен оны реттейтін арнайы бөлек норма қарастырылған

ол «Техникалық реттеу туралы» заң. Бұл норма негізінде «заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеуге және филиалдар мен өкілдіктерді есептік тіркеуге, заңды тұлғалар қызметінің тоқтатылуын мемлекеттік тіркеуге, филиалдар мен өкілдіктерді есептік тіркеуден шығаруға» [10] – қолданылмайды.

Білім беру саласын лицензиялау барысында сыбайлас жемқорлықты болдырмау мақсатында алдын алу үшін арнайы нормалар қарастырылған. Рұқсаттар және хабарлама туралы заңның 9-бабында: «Рұқсат беру немесе хабарлама жасау тәртібін енгізу және жүзеге асыру кезінде мүдделер қақтығысы және құқықты таңдап қолдану фактілері орын алмауға тиіс» [9] – делінген. Тәжірибе көрсетіп отырғандай білім беру саласындағы сыбайлас жемқорлықтың осы саланы лицензиялау барысында заңды тұлғаның немесе меншік иесінің мүдделерінің тоғысатын жері болғандықтан жемқорлықтың алдын алмаса болмайды. Аталған мәселені заң шығарушы орган «бір терезе» қағидасын қолдану арылы жеке және заңды тұлғалардың байланысын шектеу мақсатында қолданып отыр. Арнайы рұқсаттар мен хабарламаларды жеке тұлғалардан және заңды тұлғалардан талап етуге ешкімнің құқығы жоқ ол заңмен қорғалатын мүдде болып табылады. Оған тек арнайы заңмен көзделген мемлекеттік органдар мен оның тиісінше лауазымды тұлғаларын қоспағанда ешкімнің құқығы болмау да сыбайлас жемқорлықтың алдын алу шарасы екендігіне күмәніміз жоқ.

Жоғарыдағы аталған сыныптар ол рұқсат беру кезінде қолданылады. Осы аталған сыныпқа байланысты міндетті қадағаланатын, бақылауда болатын тексерілетін тағы басқа болып бөлінеді. Аталған сыныптар лицензия мен рұқсат берудің объектісі болып табылады. Оның Рұқсатнама және хабарлама туралы заңында көрсетілген алты түрі белгіленген. Олар:

- 1) 1-сынып – қызметке берілетін рұқсаттар;
- 2) 2-сынып – объектілерге берілетін рұқсаттар;
- 3) 3-сынып – біржолғы рұқсаттар;
- 4) 4-сынып – ресурстары шектеулі немесе квоталарды пайдаланатын қызметке берілетін рұқсаттар;
- 5) 5-сынып – жеке тұлғаларға кәсіби қызметке берілетін рұқсаттар;
- 6) 6-сынып – өнімге берілетін рұқсаттар [9].

Жоғарыда айтылған осы заңдағы қосымша маңызы жағынан заң нормасы болып табылады. Қосымша деп аталғаны болмаса оның заңдық күшіне байланысты ешқандай кемтісушілік пен артықшылық берілмеген. Бұл туралы арнайы заңның 24-ші бабында: «Рұқсатқа қосымша рұқсаттың ажырамас бөлігі болып табылады» [9] – деп көрсетілуі негіз болса керек. Заңдағы бұл қосымшада лицензияланатын қызметтің қандай түрге жататындығы кіші түріме және лицензия берілетін объектілер көрсетіледі, нақты қандай әрекетке лицензия берілетіндігі және оның мекенжайын көрсету үшін рәсімделген болып табылады.

Лицензия алу үшін ең алдымен лицензияна алушы тиісті нысанда өтініш білдіруі қажет. Қазіргі қолданыстағы заңнамаға сәйкес өтініш беру түрі екі нысанда жүзеге асыруға болады. Өтінішті аталған мемлекеттік органға бір терезе қағидасына сәйкес өзі апарып беру арқылы болса екіншісі электронды үкімет бағдарламасы аясында өтініштің электронды нұсқасын жіберуге мүмкіндігі заңмен бекітілген. Егер өтініш тиісінше толтырылмаса немесе өтініштің толық емес нұсқасын тараптарға толтырып келуге екі күн ішіне рұқсат береді. Егер аталған мерзім өтіп кетсе онда уәкілетті орган өтінішті қараудан бас тартуына негіз болып табылады. Егер өтініш тиісінше рәсімделген болса онда қабылдануға жатады. Осы өтініш тексеруді қамтамасыз ету үшін, одан әрі қарау үшін құжаттардың толықтығын тексеріп алуға міндетті болып табылады. Өтініштіке қажетті құжаттар тіркелген соң құжатты қабылдаған рәсімдеуші орган екі жұмыс күн ішінде өтініш берушінің алдағы қызмет әрекетті жүзеге асыру орны бойынша тиісті мемлекеттік органдарға сауалнама жібереді. Осы мемлекеттік орган рұқсат беру органдарының сауалы негізінде он жұмыс күні ішінде қойылған талаптарға сәйкес келе мең жоқпа сол туралы жауапты лицензия беретін орнаға жібереді. Бұл айтылған мерзімдер бірінші санаттағы қызметтер үшін бқның ішінде білім беру саласы толық кіреді.

Ал екінші санаттағы қызметтерді лицензиялау үшін заңнамада өзге мерзімдер белгіленуі мүмкін. Егер осы мемлекеттік орган заңда белгіленген мерзім ішінде қандайда бір жауаптар келмейтін болса онда рұқсат беру осы мемлекеттік органмен келісілді деп есептелінеді. Алайда бұл норма білім беру саласын лицензиялауға қолданылмайды. Рұқсат беру туралы заңның

26 бабына сәйкес: «өтініш электронды нұсқада берілуі мүмкін екендігі қарастырылған» [9]. Бұл жерде ерекшелігі тек мерзімдерінде ғана, мәселен өтінішті беру ондағы кемшіліктерді түзетуге екі күн берген болса ал электронды түрде тапсырған азаматтарға бес күн деріліп отыр. Электронды нұсқада бес күннен кейін жауап берілмесе онда қосымша рұқсат алынды деп есептелінеді. Қосымша рұқсат алу рұқсат алғанға дейін осы рұқсатты беруші органның құжаттарды қабылдап алған кездегі құжат өтініштің қабылданғандығын растайтын құжат болып табылады. Осы құжат заңмен бекітіліп беруі тиіс рұқсат беру қарастырылған қызметке әрекет жүзеге асырудың заңдылығын растаушы бола алады. Цифрлы қолтаңба берілсе онда, ол осы құжаттың мемлекеттік органға өтініш қабылданғандығын білдіреді.

Лицензиярдың орналасқан жері бойынша беріледі. Білім беру саласындағы лицензияны және оның қосымшаларын немесе бас тарту туралы уәждерді он бес жұмыс күннен кешіктірмей тараптарға беріледі. Қосымша немесе оны беруден бастарту туралы құжаттарды 30 күннің ішінде беруге міндетті болып табылады [9].

Бірнеше заңды тұлға бірігін немес бірнеше білім беру ұйымдары бірігіп бір лицензия алуға өтініш білдірген болса онда барлық заңды тұлғалардың лицензиялары қайта рәсімделуге жатады. Егер бір лицензиясы бар қызметтің түріне басқа заңды тұлғалар қосылатын болса, онда олардың бәріне ортақ бір лицензия беріледі ал осы жаңа ұйым өзінің жаңа лицензиясын алған кезде қайтадан тіркелуге жатады. Жаңа лицензия алған уақыттан бастап заңды тұлғалардың бұрынғы лицензиялары өз күшін тоқтатады. Егер лицензиялау қызмет көрсетудің бір кіші түріне ғана жүрсе басқа негізгі қызметі бойынша лицензиялау қажет толмаған жағдайда осы ұйымның қайта рәсімдеу жүргізілмейді [9].

Біздің ойымызша, аталған заң бойынша лицензия беруші орган немесе оның лауазымды тұлғасының жауаптылығы нақты айқындалмаған. Осы заңның ережелерін бұзған жағдайда біздіңше әкімшілік, еңбек, қылмыстық, сыбайлас жемқорлық т.б. туралы заңдар бойынша нақты бап бойынша ретелуге сілтеме жасайтын норманы енгізу қажет. Мысалы, лауазымды тұлға өзінің қызметіне салғырттығынан заңда белгілерген мерзімді өткізіп алуына орай бір күн өтіп кетсе ҚР әкімшілік құқық бұзушылық туралы конскісінің тиісінше бабына сәйкес жауаптылықта болуы» – деген мәтінде болуды ұсынамыз. Жауапкершілікті нақты болуы осы органның қызметкерлерінің өз міндетін тиісінше және заңда белгіленген мерзімде орындалуына кепіл болады. Сонымен қатар заңның дұрыс және дәл орындалуын қамтамасыз етуші шешуші фактор болып табылады. Ал дәл кәзіргі мәтіндегі жалпы жауаптылық біздің ойымызша атлған салада қызмет көрсету барысының сыбайластық сөзбайластық пен сөзыңқы болуына кедергі болар еді.

Жоғары оқу орындарын құқықтық реттеуді жаңа заман талабына сай сұранысқа жауап бере алатындай даму жолын таңдауды дұрыс бағытта әлеуметтік ортаның қажеттілігін ескере отырып жүргізу.

Қазақстан Республикасының Білім беру жүйесі шеңберінде білім беру қызметінің сапасын бағалаудың негізгі бақылау тетіктері рұқсат алу, аттестаттау, аккредиттеу, жоғары оқу орындарының рейтингі, ұлттық бірыңғай тестілеу, білімді аралық мемлекеттік бақылау болып табылады [11].

Лицензиялау – ол білім беру бағдарламалары бойынша қызметті іске асыруға құқық алу үшін ЖОО-да қажетті ең төменгі жағдайлардың болуын көздейтін мемлекеттік бағалау рәсімі [11]. Білім беру қызметін лицензиялау ережесіне сәйкес лицензиялау талаптардың 15 тармағын қамтиды, оларды сақтаған жағдайда жоғары оқу орны өзінің білім беру қызметіне лицензия алу құқығын алады [11].

Оқу орнын мемлекеттік аттестаттау лицензиялау процедурасынан кейін жүргізіледі және білім беру бағдарламалары мазмұнының, білім беру қызметі мен студенттердің білімдерінің мемлекеттік стандарттарға сәйкестігін тексеруді және бағалауды қоса алғанда, 5 жыл мерзімділікпен жүргізіледі. Аттестаттау көрсеткіштері жоғары оқу орнының сапа жүйесінің нәтижелілігі мен тиімділігін бағалауға арналған [11].

Көріп отырғанымыздай, инспекция түріндегі мемлекеттік бақылау Қазақстанда да тарихи қалыптасқан. Қалыптасқан тәжірибе, мемлекеттік бақылау негізінде мемлекеттік бақылау моделін кірістер көрсеткіштерін бағалау рәсімі ретінде сипаттауға болады [12].

Кіріс көрсеткіштерін нормативтік талаптарға, бірінші кезекте лицензиялық талаптарға сәйкестігін бағалау ретінде бағалау:

- ♦ білім беру мазмұнының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарына сәйкестігі (білім беру бағдарламаларын меңгеру мерзімі, оқу түрлері, оқу жүктемесі, оқу жоспарлары мен бағдарламалары, жұмыс оқу жоспарлары мен жұмыс бағдарламалары);

- ♦ оқытушылар құрамының жинақталуы, біліктілік деңгейі және оны жоғарылату мерзімділігі, енбекақы төлеу (олардың жалпы санынан штаттағы оқытушылардың үлесі, оның ішінде мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартының базалық және бейінді пәндер циклі бойынша; бір оқытушыға студенттер контингентінің жоғары оқу орындарының оқу-материалдық активтеріне қойылатын жалпы талаптарды белгілейтін мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарына сәйкестігі және т. б.);

- ♦ білім алушылардың контингентін қалыптастыру (пәндер тізімі және түсу емтихандарына қойылатын талаптар (ҰБТ және КТ), өту балдары және т. б.);

- ♦ оқу ресурстары (оқу және қызметтік үй-жайлар, Оқу жабдықтары, кітапханалық қызмет көрсету, тиісті кәсіп немесе мамандық бойынша Мемлекеттік жалпыға міндетті стандарт талаптарын орындау үшін қажетті компьютерлік сыныптармен, оқу-зертханалық жабдықтармен, арнайы оқу жабдықтарымен және техникалық оқыту құралдарымен жарақтандырылуы; толық оқу циклына студенттер контингентіне жататын кемінде 140 басылымнан тұратын оқу және ғылыми әдебиет қорының болуы) [12].

Білім беру бағдарламасы мен мекеменің оң бағалауының шарты мемлекеттік талаптарды нақты сақтау болып табылады.

Бұл модельдің артықшылығы білім беру процесінің нәтижелілігіне назар аудару болып табылады, ал кемшілігі – көрсеткіштер бағалау нәтижелерін жүйелеусіз, талдаусыз және пайдаланусыз ақпараттық сипатқа ие.

Қазіргі уақытта кейбір ЖОО-лар болашаққа үмітпен бюрократиялық проблемаларды ғана емес, сонымен қатар аттестациялаудағы жаңа мүмкіндіктерді де көруге дайын [12].

Жалпы, білім беру сапасын бақылау мен қадағалауды оңтайландыру әкімшілік реформаны одан әрі іске асыруға және қазақстандық білім беру жүйесін жаңғыртуға қадам болып табылады.

Қазіргі уақытта білім беру салсын қадағалау мен бақылау қызметін жүзеге асыру жоғарыда көрсетілгендей, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің қарауына жатқызылған. Болон процесінің талаптарына сәйкес мемлекеттік басқару және білім беру сапасын бақылау органдарынан тәуелсіз аттестаттау орталықтарын құру және еуропалық елдермен білім беру сапасын бақылауға жалпы тәсілдерді әзірлеу қажет. Сонда ғана халықаралық стандарттарға тәуелділік жойылып, жаппай шетелдік білім берудің белгісіз бағытын ұстау жойылады. Оның орнына ұлттық аккретациялау жүргізеті екі орталықты ашып оның қызметін барынша қолдап отыру арқылы халықаралық білім беру сапасын бағалайтын ұйымдардың дәрежесіне жеткізуді мақсат етуіміз қажет. Өзіміздің ұлттық халықаралық аттестаттау мен аккретациялау орталықтарымыздың болуы отандық білім беру саласының дамуына өз септігін тигізеді. Отандық білім беру ұйымдарының халықаралық мәртебесі мен халықаралық білім беру үрдісіндегі озық технологиялардан қалып қоймауға септігін тигізетін болады деп күтілуде. Сонымен қатар, әлемдік жаһандану салдарының өзінің білім беру саясаты мен бағытынан айырылып қалған қаншама дамушы елдердің білім беру жүйесі секілді оның ішінде біздің елде кіреді жұтылып кетпей ұлттық ерекшеліктерімізді сақтай отырып халықаралық білім беру қауымдастығына енуге құқықтық мүмкіндігіміз болар еді. Алайда бұл тек біздің тарапымыздан ұсынылып отырған пікір болғандықтан осы саланы зерттеп жүрген отандық ғалымдардың зерттеулеріне жариялымдарына көз жүгірткен болатынбыз.

Нәтижелер мен талқылау

1 Тәжірибеде заңдарды қолдану барысында нормативтік құқықтық актінің иерархиясы жоғарыдан төмен қарай қолдану тәртібімен жүзеге асыратындығын естен шығармаған абзал. Осы тұрғыдан алғанда білім саласын реттеу барысында конституциялық норманың болуы аталған сала реттеу барысында оның мәні мен маңыздылығын айқындайтын фактор болып

табылады. Сондықтан қолданыстағы конституциямызды зерделеу барысында білім саласына қатыс 30-шы бап ата заң нормасын бес рет өзгертулер мен толықтыруларға ұшырағанына қарамастан өзгертілмеуі әлі де болса бұл саланы зерттеуді қажет етеді деген тұжырым жасауға негіздеп отыр.

Білім алу құқығы табиғи құқық және ол абсолюті деп тану үшін біздің ойымызша, ҚР Конституциясына тиісінше норма енгізді қажет етеді. ҚР Конституциясының 30-баптың бірінші тармақшасына: «білім алу құқығы адамның табиғи абсолютты құқығы болып танылады және білім беру құқығы конституциямен қорғалады және міндеттер жүктейді» – деген мәтінде толықтыру енгізуді ұсынамыз. Сонымен қатар, білім беру ұйымдарының маңызды әлеуметтік экономикалық категория ретінде басқару құрылым болғандықтан білім беру салсын лицензиялау рұқсат беруге негіз боларлық норманы конституцияда нақтыланбаған. Сондықтан ата заңға білім беру саласын лицензиялау туралы арнайы бап енгізу арқылы реттеу тиімді болар еді.

2 Білім беру саласын лицензиялауды арнайы заң аясында мемлекеттік реттеу жеткілікті. Рұқсаттар мен хабарламалар туралы заңына сәйкес мемлекеттік органдардың құзіреті белгіленген. Біздің ойымызша барлық атқару билік органына жалпылама құқық беруден бас тартып арнайы мамандандырылған саланы қалыптастыру арқылы рұқсат беру мен лицензиялау саласын кәсіби құқықтық реттеуге көшуді ұсынамыз.

3 Білім беру саласы халықаралық интеграцияға ұшырауына орай үш деңгейлі білім беру жүйесіне көшкені белгілі. Білім беру ұйымдарын лицензиялау түрлері де күрделеніп отыр. Аттестация, аралық аттестаттау, қорытынды аттестаттау, аккредитация, аккредиттеу органы, аккредиттеу стандарттары, білім беру ұйымдарын аккредиттеу, білім беру ұйымдарын мемлекеттік аттестаттау, мамандандырылған аккредиттеу сынды көптеген терминдердің енуімен жаңа түсініктер қалыптасын білім беру ұйымдары өз қызметтерін икемдеп келуде. Біздіңше, әрбір білім беру деңгейінің қызметіне рұқсат беретін арнайы ережелердің болуы қажет етіп отыр. Себебі тек жоғары білім беру саласын алатын болсақ оның өзі жоғары білім, жоғары білімнен кейінгі білім беру магистратура мен доктарантура, постдоктарантура, екінші жоғары білім беру, қайта білім беру т.б. түрлері көп. Сонымен қатар оның басқару құрылымына қарай өз кезегінде университеттер көптеген түрге бөлінеді. Олар ұлттық университет, мемлекеттік университет, халықаралық университет, жеке меншік университет, ғылыми зерттеу университеті, автономды университет және т.б. біз әлі колледж бен орта білім және мектеп алды білім беру мекемелері мен ұйымдарының басқару жүйесін қарастырған жоқпыз. Егер олардың әрқайсысын жеке дара қарастыратын болсақ онда білім беру салсын лицензиялау туралы жеке дара заңнама емес қайта осы білім беру жүйелерін құқықтық реттеуді біріктіру арқылы кешенді сала ретінде арнайы білім беру саласын лицензиялау туралы заң қабылдауды ұсынамыз. Нормативтік құқықтық актілерді жинақтап заң қабылдау аталған саланы мемлекеттік реттеудің маңыздылығы мен мемлекеттік қабағалаудың барлығы тиісті сланың сапалы дамуына оң септігін тигізері анық.

4 Білім саласында азаматтардың конституцияда кепілдік берілген білім алу құқығын қамтамасыз ету үшін білім беру саласын мемлекеттік бақылау қажет. Мемлекеттің шығарға заңнамаларын нақты әрі ділме дәл орындалуына қамтамасыз ету үшін мемлекеттік қадағалау маңызды. Біздің ойымызша мемлекеттік қадағалауды қолданыстағы Білім туралы, Ғылым туралы, Қылмыстық кодексте арнайы жауапкершілік жүктейтін бапты енгізу арқылы мемлекеттік бақылауды күшейту қажет деп ойлаймыз. Білім берудің сапасын арттыру тек бәсекелістік орнату арқылы ғана емес сонымен қатар, білім беру ұйымдарының материалдық ғылыми тәжірибелік құндылықтарына қойылатын талапты арттыру арқылы лицензиялау тәртібін қатаңдату арқылы жауапкершілікті күшейту қажет деп ойлаймыз.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, білім беру саласын лицензиялауды әр түрлі сатыға бөлу арқылы құқықтық реттеу айтарлықтай нәтижеге қол жеткізбейді деп ойлаймыз. Білім беру саласындағы әр түрлі объектілерді лицензиялау мен рұқсат беру тәртібінің де әр түрлі болуы, олардың қызмет көрсету аясы бойынша әр түрлі нормативтік құқықтық актілермен реттелуі осы саланы реттеу барысында көптеген қиындықтар туындатады деп ойлаймыз. Сондықтан да, қолданыстағы заңнамаларды жинақтап Білім беру туралы кодекс түрінде қарастырып

білім беру саласын мемлекеттік стандарттарды қалыптастыру мен оны қадағалауға мүмкіндікке ие болу және білімнің сапасын арттыру үшін де білім беруді лицензиялауды қажет етеді.

Алғыс айту, мүдделер қайшылығы. Білім беру саласында лицензиялауды енгізу барысында барлық қызмет көрсету қызмет түріне емес, оның тек табыс табуға бағытталған қызмет көрсету бөлігіне енгізген жөн деп ойлаймыз. Мысалы, білім беру арқылы табыс табу көзіне айналдыру, білім беру қызметінде бизнес тетіктерін ергізу арқылы пайда табу, пайда табуды көздемейтін ұйымның қызметін өзге ұйымдардың делдалдық қызмет көрсету арқылы пайда табуына мемлекеттің жол бермеуі ол тек заңнама тұрғысынан ғана шектеу арқылы құқықтық реттеуге болады. Осы тұрғыдан алғанда білім беру саласын лицензиялау тиісінше құқықтық реттеу тетірі болып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. 2023 жылғы жылғы өзгерістерді қоса алғанда. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
- 2 Білім беру қызметін лицензиялау тәртібі. URL: <http://akmolacontrol.gov.kz/files/pdf/1-2.pdf>.
- 3 Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне лицензиялау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы № 222 заңы. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000222_
- 4 Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне дербес білім беру ұйымдарының қызметін реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының заңы 2015 жылғы 21 шілдедегі № 337-V ҚРЗ. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000337>.
- 5 ЖОО-ның академиялық және басқару еркіндігін кеңейту жөніндегі заңнама қабылданды. URL: http://tarmpu.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=1830:2017-05-31-04-08-50&catid=34:2011-01-10-20-47-55&Itemid=1&lang=kz.
- 6 Коммерциялық емес ұйымдар туралы. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 қаңтардағы № 142 Заңы. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000142_#z17
- 7 Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі жоғары оқу орындарының кейбір мәселелері туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 11 қазандағы № 752 қаулысы. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P19000007527>.
- 8 Инновациялық технологиялар паркі инновациялық кластері туралы. Қазақстан Республикасының заңы 2014 жылғы 10 маусымдағы № 207-V ҚРЗ. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000207/z14207_.htm
- 9 Рұқсаттар және хабарламалар туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 16 мамырдағы № 202-V ҚРЗ. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000202>
- 10 Техникалық реттеу туралы. Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 қарашадағы № 603 Заңы. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000603_#z30.
- 11 «Білім беру қызметін лицензиялау ережесі» URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P070000452_/compare.
- 12 Кайшыгулова Ж.Т. Процедура государственного надзора в сфере образования в Республике Казахстан // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 3. – С. 33–37. URL: <http://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=29332> (дата обращения: 07.05.2022)

REFERENCES

- 1 Qazaqstan Respublikasynyñ Konstitusiasy. Konstitusia 1995 jyly 30 tamyzda respublikalyq referendumda qabyldandy. 2023 jylgy jylgy özgeristerdi qosa alğanda. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (In Kazakh).
- 2 Bılım beru qyzmetin lisenzialau tǵrtıby. URL: <http://akmolacontrol.gov.kz/files/pdf/1-2.pdf>. (In Kazakh).
- 3 Qazaqstan Respublikasynyñ keibir zañnamalyq aktilerine lisenzialau мәseleleri boıynsha өзgerister men tolyqtyrular engizu turaly. Qazaqstan Respublikasynyñ 2007 jylgy 12 qañtardağy No. 222 zañy. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000222_ (In Kazakh).

4 Qazaqstan Respublikasynyñ keibir zañnamalyq aktilerine derbes bilim beru üiymdarynyñ qyzmetin retteu мәseleleri boıynsha özgerister men tolyqtyrular engizu turaly. Qazaqstan Respublikasynyñ zañy 2015 jylǵy 21 şıldedegı No. 337-V QRZ. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000337>. (In Kazakh).

5 JOO-nyñ akademialyq jáne basqaru erkindigin keñeitu jónindeǵı zañnama qabyldandy. URL: http://tarmpu.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=1830:2017-05-31-04-08-50&catid=34:2011-01-10-20-47-55&Itemid=1&lang=kz. (In Kazakh).

6 Komersialyq emes üiymdar turaly. Qazaqstan Respublikasynyñ 2001 jylǵy 16 qañtardaǵy No. 142 Zañy. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000142_#z17 (In Kazakh).

7 Qazaqstan Respublikasy Bilim jáne ǵylym ministrlyǵı joǵary oqu oryndarynyñ keibir мәseleleri turaly. Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2019 jylǵy 11 qazandaǵy No. 752 qaulysy. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P19000007527>. (In Kazakh).

8 Innovasialyq tehnologialar parkı innovasialyq klasterı turaly. Qazaqstan Respublikasynyñ zañy 2014 jylǵy 10 mausymdaǵy No. 207-V QRZ. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000207/z14207_.htm (In Kazakh).

9 Rūqsattar jáne habarlamalar turaly. Qazaqstan Respublikasynyñ Zañy 2014 jylǵy 16 mamyrdaǵy No. 202-V QRZ. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000202> (In Kazakh).

10 Tehnikalyq retteu turaly. Qazaqstan Respublikasynyñ 2004 jylǵy 9 qaraşadaǵy No. 603 Zañy. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z0400000603_#z30. (In Kazakh).

11 «Bilim beru qyzmetin lisenzialau erejesi» URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P0700000452_/compare. (In Kazakh).

12 Kajshygulova Zh.T. (2012) Procedura gosudarstvennogo nadzora v sfere obrazovaniya v Respublike Kazakhstan // Fundamental'nye issledovaniya. No. 3. P. 33–37. URL: <http://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=29332> (data obrashheniya: 07.05.2022) (In Russian).

Н.Д. МЫРЗАТАЕВ,*¹

PhD, ассоц. профессор.

*e-mail: muxametnur@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5397-0332

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ПРАВОВАЯ ОСНОВА ЛИЦЕНЗИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В то время как образование является одним из естественных прав человека, образование есть приобретение этого естественного права человека и возможность его реализовать. В своей статье автор заявляет, что образование является нашим конституционным правом в соответствии с нашим материнским законом и что оно защищено этой конституцией. Однако то, что оно не утверждено специальной статьей в основном законе, означает, что вне зависимости от количества механизмов контроля и проверки качества и содержания образования качество образования не прогрессирует, а снижается из-за пробелов. в действующем законодательстве. Удерживая индустрию образования на определенном уровне под своим контролем, государство предлагает правовое регулирование, вводя правила лицензирования, как средство предотвращения превращения индустрии образования в полноценный бизнес с определенным уровнем качественных показателей. Лицензирование направлено на предотвращение различного рода спекуляций и незаконного бизнеса в сфере образования. В связи с тем, что проникновение действующего механизма платного и бесплатного образования не урегулировано на конституционном уровне, во многих действующих законах имеется достаточно пробелов в реализации механизмов его реализации. С этой точки зрения автор поясняет, что лицензирование сферы образования играет важную роль и нуждается в совершенствовании с правовой точки зрения.

Ключевые слова: право на образование, сфера образования, лицензирование, высшее образование, коммерциализация, закон, право.

N.D. MYRZATAEV,*¹

PhD, Associate Professor.

*e-mail: muxametnur@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0001-5397-0332

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan.

LEGAL BASIS FOR LICENSING ACTIVITIES IN THE FIELD OF EDUCATION IN KAZAKHSTAN

Abstract

While education is one of the natural human rights, education is the acquisition of this natural human right and the opportunity to realize it. In his article, the author states that education is our constitutional right in accordance with our mother's law and that it is protected by this constitution. However, the fact that it is not approved by a special article in the basic law means that, regardless of the number of mechanisms for monitoring and verifying the quality and content of education, the quality of education does not progress, but decreases due to gaps in the current legislation. Keeping the education industry under its control at a certain level, the state offers legal regulation, introducing licensing rules as a means of preventing the transformation of the education industry into a full-fledged business with a certain level of quality indicators. Licensing is aimed at preventing various kinds of speculation and illegal business in the field of education. Due to the fact that the penetration of the current mechanism of paid and free education is not regulated at the constitutional level, there are enough gaps in the implementation of its implementation mechanisms in many existing laws. From this point of view, the author explains that licensing of education plays an important role and needs to be improved from a legal point of view.

Key words: right to education, sphere of education, licensing, higher education, commercialization, law, law.